

Ea JANSEN

JAKOB HURDA RAHVUSEMÖISTEST JA TEMA KULTUURIPROGRAMMIST

Eestlaste rahvuslik ärkamine möödunud sajandil, mis oli paralleelne teistegi Kesk- ja Ida-Euroopa rõhutatud väikerahvaste tõusuga teadlikule elule, oli mõistagi mitmekesiste demograafiliste, majanduslike ja sotsiaalkultuuriliste tegurite koosmõju tulemus. Ometi lõi muutuv situatsioon — nagu seda on märkinud ka tšehhi uurija Miroslav Hroch¹ — ikkagi vaid ärkamise, s. o. rahvuseks kujunemist peegeldava ühistunde tekke võimalikkuse, mille reaalsuseks saamiseks oli vajalik aktiivsete patriootide, väljapaistvate isiksuste teadlik rahvuslik agitatsioon. Rahvuslikku ärkamist, mis tähendab uute ühiskondlike ideede ja üldise mentaliteedimuutusega põimuvat rahvustunde ja rahvusideoloogia tungimist rahvahulkadesse, võib ja tuleb käsitada kommunikatsiooniprotsessina: mõttekaaslaste gruppide ja neist väljakasvavate aina uute rühmituste sünnina, keskmis tugevaimad ja säravaimad isiksused. Need inimesed formuleerivad rahvusideoloogia põhimõtted oma rahvale ja selle eripärale sobivas rüüs, kusjuures on loomulik rahvastevaheline ideede laenamine ja inspiratsioon. Euroopa ajalugu on viimase saja viiekümne aasta vältel piisavalt tõestanud rahvuse kui suure grupi ja selle sisemisest jagunemisest hoolimata püsiva ühishuvi ajaloolist rolli ning ideede jõudu. Ida- ja Kesk-Euroopa väikerahvaste patrioodid ammutasid inspiratsiooni oma rahvuse eluõiguse tõestamiseks prantsuse valgustusest ja saksa romantismist.

Rahvuse, rahvusteadvuse ja selle ärkamise ülikeeruka mehhanismi ümber võib lõpmatult teoretiseerida. Rahvusvaheliselt on tähelepanu pälvinud Hans Kohni dihhotoomia, mille järgi euroopa natsionalismis² võib eristada lääne- ja idatüüpi. Esimene sündis «valmis» riikides (näit. Prantsusmaa) ja seda võib käsitada poliitilise rahvuslusena; teine on rõhutatud või üldse omariiklusetu rahvuste puhul tekkinud kultuurilise-keeeline ehk etnograafiline natsionalism. Viimane oli omane 19. sajandil Ida- ja Kesk-Euroopa väikerahvastele, aga ka killustatud, paljudesse väikeriikidesse jagunevatele sakslastele ja itaallastele. Kohni dihhotoomiat on soomlaste ja eestlaste kohta püüdnud rakendada soome uurija Kalervo Hovi³, aga ka allakirjutanu aastaid tagasi⁴. Eesti möödunud sajandi rahvusliku liikumise ideestiku jälgimine kinnitab aga ka veendumust, et piir poliitilise ja etnograafilise natsionalismi vahel on siiski ülimalt tinglik ja viimane omandas mitte üksnes eestlaste, vaid ka teiste Ida-Euroopa rahvaste puhul, kelle avalik poliitiline võitlus oma õiguste eest oli tõkestatud, kergesti poliitilise värvingu ja mõtte.

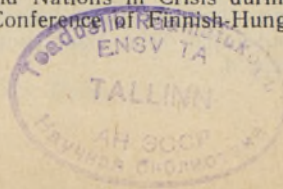
Nõukogude Liidu kirjanduses hakati 1960. aastaist taas hindama rahvusteadvuse tähendust rahvuse olulise tunnuseks, nähes selles rahvuse huvi väljendust. Ühtlasi rõhutati selle äärmiselt keerukat struktuuri, psüü-

¹ Hroch, M. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. Praha, 1968, 18–23.

² Meenuatagu, et lääne kirjanduses pole sõnal *natsionalism* negatiivset varjundit, vaid see tähendab rahvuslust üldse. Aeg oleks melgi *natsionalismi* dogmatiseeritud negatiivset varjundit revideerida; marurahvusluse jaoks on ju termin *šovinism*.

³ Hovi, K. Der finnische und estnische Nationalismus. Ein Vergleich // Finns and Hungarians between East and West. European Nationalism and Nations in Crisis during the 19th and 20th Centuries. The Proceedings of the III Conference of Finnish-Hungarian Historians in 1988. Ed. T. Takala. Helsinki, 1989, 51, 52.

⁴ Jansen, E. C. R. Jakobsoni «Sakala». Tln., 1971, 219.

hilis-emotsionaalsete ja ideeliste komponentide põimumist. Konkreetseid uuringuid konkreetsete rahvuste kohta leidub abstraktsele teoretiseerimisele kalduvas ja skolastika pitserit kandvas filosoofilises kirjanduses siiski vähe. Tsaari-Venemaa rahvaste rahvuslike liikumiste uurimine ei olnud Nõukogude Liidus üldiselt kombeks; Eesti oli mõneti erand. Ehkki rahvusliku ärkamise aeg Eestis 1860.—80. aastail ja selleaegne kultuurielu on üks paremini läbiuuritud teemasid meie ajalooteaduses, oleks rahvusteadvuse süvaanalüüsil teha nii mõndagi, eriti kui seda siduda üldise mentaliteedimuutuse ja kommunikatsiooniprotsessi laienemise jälgimisega. Igatahes olid 1860. aastad Eestis uute mitteformaalsete ja formaalsete rühmitiste tekkeaeg, mille keskmes seisid liidritena J. W. Jannsen ja J. Köler. 1870.—80. aastatel tekkis üha uusi grupe ja tõusis hulk uusi tähti.

Tollastest liidritest on seni põhjalikumalt käsitletud Carl Robert Jakobsoni tegevust ja vaateid. Varju ei ole jäänud mitte üksnes vähemakaliibrilised rahvusliku liikumise aktivistid möödunud sajandi lõpuni, vaid ka selline esimese suurusjärgu täht nagu Jakob Hurt. Sõjajärgses ajalookirjanduses on teda vaid väga põgusalt ja pealiskaudselt iseloomustatud kui Jakobsoni antipoodi 1870.—80. aastate vahetuse rahvusliku liikumise draamatilistes konfliktides. Põhjusi, miks Hurda vaadete lähemale analüüsile ei asutud, on öieti mitu. Et ta oli suur folklorist, seda on vähemalt sõnades alati tunnustatud, ehkki ka folkloristide poolelt on Hurda monograafia seni jäänud tulemata. R. Põldmäe oli see, kes vähemasti noore Hurda vaimse kujunemisloo mitmekülgsema käsituseni jõudis.⁵ Ajaloolaste poolel aga tõkestas Hurda-uuringute plaanivõtmist (peale humanitaaria krooniliste hädade — kaadri- ja finantsnappuse) tollal ametlik ja tegelikult ka mitteametikult juurdunud arusaam, et klerikaalilt pole midagi head loota.⁶ Eesti rahvusliku liikumise uurimise võimalustel on olnud piirid, rahvuse ajaloolise rolli alahindamine oli üldine.

Sõjaeelset ajast pärinevais eesti rahvusliku liikumise suuraktsioonidele pühendatud monograafias — Friedebert Tuglase uurimuses «Eesti Kirjameeste Selts» ja Hans Kruusi teoses «Eesti Aleksandrikool» — on Hurda rollile rahvusliku liikumise liidrina väärilist tähelepanu pööratud. Lisaks avaldas Hans Kruus 1939. aastal valimiku Hurda tähtsamaist kõnedest ja avalikest kirjadest 1860.—70. aastaist, varustades selle ühtlasi analüüsiva ja publitsistlikult mõjuka sissejuhatusega. Kruus tõstis Hurta esile kui eesti 1860.—70. aastate rahvusliku liikumise keskset kuju, kes suutis inimesi kaasa tõmmata «nii oma tulise sõna ja viljaka sulega kui aktiivse teoga» ja oli 1870. aastate lõpuks «eesti rahvusliku mõtte vastuvaidlematu ideoloog».⁷ Kruus ütleb: «Mitmekülgsemalt ja süstemaatsemalt kui vahest ükski teine kaasaegseist eestlasist, on Hurt läbi mõelnud eesti rahvuslikud elualused ja nende puhul sõnastanud ja põhjendanud seisukohti, mis on tugevasti mõjutanud kaasaega ja on jäänud eluliseks osaks ka pärastiste aegade vaimsusele...»⁸ Kindlasti on Hans Kruusil õigus ja tuleb nõustuda tema sellegi järeldusega, et Hurda poolt eesti rahvuslikule mõttele jäetud pärand väärrib lähemat pilku. Kruus ise käsitleb mitmeid selle pärandi olulisi momente, neist keskseimana tollal päevakorraale tõusnud eestlaste rahvusliku püsimise, elujõu ja kultuurilise väärtuse küsimust. See aga on terve probleemide kompleks, mille iga tahk väärrib ligemat vaatlust.

⁵ Põldmäe, R. Noor Hurt. Tln., 1988.

⁶ 1977. aastal tehti katse käsitleda Hurda rahvaluulekogumise suuraktsioonide sotsiaalpoliitilist ja rahvuslikku tähendust (folkloristlikust aspektist on seda jälginud R. Viidalepp, E. Laugaste, R. Põldmäe jt. oma artiklites). Vrd.: Jansen, E. Eesti talurahva rahvusliku teadvuse kujunemisest XIX sajandil // Eesti talurahva sotsiaalseid vaateid XIX sajandil. Tln., 1977, 98—117.

⁷ Kruus, H. Jakob Hurda pärand eesti rahvuslikule mõttele // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toim. Hans Kruus. Trt., 1939, 7.

⁸ Samas, 8.

Järgnevad read, pretendeerimata ammendavusele, tahavad olla tänapäevane pilguheit Hurda rahvusvaadetele ja neist lähtuvale kultuuriprogrammile. Hurda maailmavaate tervikanalüüs seisab alles ees ja on loomulik, et üksnes siis, kui on jälgitud tema maailmapildi geneesi ja selle erinevaid komponente nende omavahelistes seostes, võib sügavuti mõista ka suurmehe rahvusteooriat selle konsekventsidega.

I

Kui 1850. aastate lõpul ja 60. algul algas noore Jakob Hurda ühiskondlik-kultuuriline tegevus, oli eesti rahvas etnilise kriisi seisundis, mille tõsidust meie senine aja- ja kultuurilooline kirjandus pole veel piisavalt rõhutanud. Sajandeid polnud meie maal inimeste etniline kuuluvus probleem. Eesti ja Läti pärisorist talurahvast ei takistanud miski nende «mitte-saksa» keelt rääkimast. Keeleline erinevus oli seisusevahe tunnus. Oli loomulik, et kui kellelgi õnnestus kõrgemasse seisusse üle minna, võttis ta omaks ka selle seisuse keele, saksa keele.

Küsimus omandas hoopis teistsuguse varjundi, kui 19. sajandil, uute majandussuhete tekkel, teise seisusse üleminek sai eesti talupoegade puhul massiliseks, s. t. kui hämmastavalt kiiresti kasvas eestlaste sotsiaalne mobiilsus, kui tekkis talupoegade väikeomand ja enam-vähem vaba omanikekiht, kui seisuslik kord ise tegelikult murenes ning kui eestlaste seas levis rahvakooli kaudu lugemisoskus ja euroopalik kirjatarkus. Siis alles tekkis probleem, kas eestlastel (ja lätlastel) on, nagu tollal räägiti, tsiviliseerudes võimalik säilitada oma etniline identsus. Tundus täiesti loogiline ja loomulik, et siinised aborigeenid ühinevad kõrgemaks peetud kultuuriga, s. t. siinsete sakslaste «valmis» kultuurisüsteemiga. Juurte ja harudega kinni päris-saksa vaimuvaras, oli baltisaksa kultuur siiski tugev, hästi organiseeritud ja struktureeritud omaette süsteem, mis sisaldas «vajalikul määral» edukalt toimivaid kultuuri taastootmise ja levi mehhanisme algkoolist ja koduõpetusest Tartu ülikoolini ning hästi väljaarendatud seltside võrguni, igasugustest heategevatest organisatsioonidest, abistamiskassadest ja klubidest kuni kvalifitseeritud teadlaste ja teadusharrastajate ühendusteni. Seltse on peetudki baltisakslaste iseolemise ja omakultuuri selgrooks⁹, ehkki samavõrd kindlustas nende eksistentsi laialdane, rüütelkondlike jm. asutuste võrgu kaudu teostatav omavalitsus. Kui piltlikult öelda, seisis emantsipeeruva eestlaskonna kui alles moodsa ühiskonna kuju omandava massi vastas hästiorganiseeritud ja eneseteadlik struktuur. Nagu baltisaksa autorid isegi tagantjärele tunnistavad, domineeris siin üsnagi konservatiivne meelelaad. See on ju täiesti arusaadav — vana korra kadumisel oli just aadlil, aga ka saksa bürgerlusel midagi kaotada. Sajanditepikkune kolonisatsioon ja seisuskord jätsid jälje siinsete sakslaste rolliteadvusse, mida euroopalikkus ja moderniseerumine ei suutnud kuidagi täielikult kustutada. Kolonisaatoriteadvus põimus omapäraselt moodsa saksa ja saksa romantismist mõjustatud rahvuslusega.

Eestlased, kes kihelkonnakooli teadmivaraga ei rahuldunud, pidid end paratamatult edasi harima saksa keeles. Aga haridusnõudlejaid tuli uutes oludes järjest juurde ja sel moel laienes ka nende haritlaste (või ametimeeste) ring, kelle silmis sakslus oli ikkagi palju prestiižikam ja kes seega läksid assimileerumise teed. Ometi hakkas koos haritlasringi laiennemisega, aga ka talurahva kirjatarkuse kasvuga juurde tulema tugeva etnilise eneseteadvusega eesti patrioote.

Keegi ei võinud veel öelda, kuhu kaldub kaaluheel, ehkki meil tagantjärele on lihtne öelda, et eestlastesegi oli ärkamine «sisse programmeeritud». Igatahes tuli nii mõllevatel eestlastel kui ka sakslastel «võtta seisu-

⁹ Vrd. Pezold, L. V. Schattenrisse aus Revals Vergangenheit. Reval, 1901, 49.

koht rahvusküsimuses». H. Kruus on märkinud H. Thimmele toetudes, et sakslaste huvi «aborigeenide» (eestlaste ja lätlaste) etnilise tuleviku vastu kasvas tunduvalt viimaste vabastamise järel pärisorjusest ja et esialgu ilmes nende seas kaks mõttesuunda.¹⁰ Esimene suund peegeldas traditsioonilist seisuslik-kolonisaatorlikku mõtteviisi, mille kohaselt keelepiir oli seisusepiir ja pidigi selleks jääma. Selle kõrval arenes teine mõttelaad, mis saksa romantismist ja eriti J. G. Herderist mõjustatuna taotles põlisrahvaste genuiitse kultuuri säilitamist ja rahva valgustamist tema oma keeles. Kruus toob siin näiteks C. Chr. Ulmanni. Aga kas polnud selle suuna veelgi eredamad esindajad 19. sajandi algusest peale estofiilid, kes eesti keele uurimise ja harimisega tegelesid ning rahva valgustamist taotlesid? J. G. Rosenpläneri, O. W. Masingu ja teiste estofiilide pärijaiks olid Kreutzwald, Faehlmann ja edasi juba 1860. aastate eesti patriootide generatsioon.

Nende mõtteviiside kõrval märgib H. Kruus aktiivse, teadlikult eestlaste ja lätlaste saksastamist taotleva suuna teket 1860. aastail. Kirjanduses on saksastamistaotluse markantse näitena ikka viidatud piiskop ja kindralsuperintendent Ferdinand Walteri kuulsale maapäevajutlusele Riias 1864. aastal.¹¹ See laineid löönud jutlus oli tõepoolest otsene saksastamismanifest, kus kutsuti üles korvama tegemata jäänut (tulles vastu «ajaloo kadunud rahvakildude», s. t. eestlaste ja lätlaste tungile saksastuda) ja avaldati unistus kord «täielikult saksa kodumaast». Walter kaotas küll kindralsuperintendendi koha, mõtted aga jäid.

Tegelikult olid saksastamisplaanid seotud juba vähemasti 1840. aastaist pead tõstva saksa natsionalismiga Baltimail, teiselt poolt aga kindlasti ka selle ehmatus ja ebakindlustundega, mille siinseis sakslastes kutsus esile talurahva lakkamatu käärimine samast aastakümnest peale.

1862. aastal kirjutas Aleksander Heinrich Neus Tallinnast Kreutzwaldile, et Eestimaa aadel tundvat põhjalikku vastumeelsust oma eesti talupoegade suhtes; kuulatavat järele, kas poleks võimalik Saksimaa tööstuspiirkondade suurepäraselt nälga ja viletsust taluma harjunud inimesi Eestimaale ümber asustada.¹² Saksa kolonisatsioonist siiski midagi välja ei tulnud, ja peab ütleva, et praktilised sammud saksastamisel jäid üldse tagasihoidlikuks. Tegelikult domineeris muide mitte sugugi põhjendamatu lootus, et tekkiv eesti ja läti eliit niikuinii saksastub, kuna kesk- ja kõrgkool olid saksaakeelsed.

Sajandi keskpaigaks kerkis aga veel teinegi rahvuslik oht ja seda ka sakslaste jaoks. 1840. aastail tõstis ka Venemaal pead natsionalism, samuti suuresti inspireeritud saksa romantismist ja Euroopa üldisest «rahvuslikkusest»; selle peamiseks lipukandjaks olid esialgu Juri Samarini ja Mihhail Pogodini tüüpi slavofiilid. Nad arendasid üpris agressiivset, tugevalt messianistliku ilmega ideoloogiat, mis panslavismisse suubudes nägi slaavlastes — eesotsas Püha Venemaaga — tõelise kristluse kandjaid ja maailma päästjaid. Tsentraliseerimistendentside kasvades tsaaririigis lisandus slavofiilsele mõttelaadile muulaste suhtes niisama aktiivne suurriiklik-šovinistlik suund, mille kurikuulsa esindajana on tuntud «Moskovskije Vedomosti» toimetaja Mihhail Katkov. Teatavasti arendas vene natsionalistlik ajakirjandus, nii slavofiilne kui ka suurriiklik-monarhistlik, nii liberaalne kui ka konservatiivne 1860. aastail teravat rünnakut baltisaksa aadli eriseisundi vastu. «Ideoloogilisest ettevalmistusest» hoolimata oli tsaarivalitsus nii oma üldistes unifitseerimistaotlustes kui ka natsionalis-

¹⁰ Kruus, H. Jakob Hurda pärand, 10—13.

¹¹ Bischof Dr. Ferdinand Walter, weil. General-Superintendent von Livland. II. Fünf Predigten Zur Eröffnung der Landtage. Leipzig, 1891, 93.

¹² A. H. Neus F. R. Kreutzwaldile I. V 1862 // F. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. II. Tln., 1956, 204, 205.

tide poolt soovitatud muulaste venestamise püüdes kuni 1880. aastate keskpaigani siiski võrdlemisi tagasihoidlik.

Niisiis, targad ja üliharitud mehed nii baltisakslaste kui ka venelaste seas olid üsna ühel meelel, et ainus dilemma lätlaste ja eestlaste puhul nende n.-õ. tsiviliseerimisprotsessis on see, kas nad germaniseeruvad või russifitseeruvad.

Sellises ideoloogilises situatsioonis tuli siis noorel eesti haritlaskonnal orienteeruda. Kohe ilmnesid erinevad arusaamad ja suhtumised, ent ka sarnasused eri tegelaste platvormides.

Ehkki valdavalt saksaliku haridusteega, polnud 1860. aastate algul esile tõusval eesti haritlaste ja patriootide generatsioonil üldiselt kahtlusi eestlaste püsijäämises rahvusena. Nad kõik ju nägid eestlaste elu seestpoolt, s. t. nad nägid eestlaste kultuurientusiasmi, uue euroopaliku kultuuri sünni algust, uusi initsiatiive rahvas seas. Kõike seda jälgiti vahetus osades, mitte aga ülemkihtide linnuperspektiivis. See, mida uhke aadel või Peterburi härrased pidasid võib-olla alamrahva uueaegseks lõbustuseks (maakeelsed talurahvalehed, laulukoorid ja seltsid, pärisorjade priikslaskmise auks peetud laulupidu jne.), oli eesti patriootidele sügavalt tähendusrikas. Kreutzwald naljatles: «Esimese eesti laulupeo tulemuste järgi otsustades, tohiks eesti rahvas minu 100. sünnipäeva ajal oma arenemisega nõnda kaugel olla, et ta + waldi muuseumi võiks asutada...»¹³ Selsamal laulupeol pidas Jakob Hurt oma kuulsa kõne. Ka see oli omamoodi manifest — eestlaste rahvusliku emantsipatsiooni ja kultuuri arendamise manifest, mis omalt poolt suurepäraselt täiendas C. R. Jakobsoni aasta varem peetud esimest isamaakõnet. On iseloomulik, et niisugused manifestid said sõnaks just noil aastail, kui poleemika baltisaksa ja vene publitsistide vahel jõudis haripunkti, kui ilmus balti aadli konservatiivse osa vaateid väljendav, aga ühtlasi baltisaksluse enamuse poolt aktsepteeritud Carl Schirreni «Liivimaa vastus», mis kutsus üles kindlalt kõige vana juurde jääma. Samal ajal ilmus ka Juri Samarini kuuluis teos «Venemaa ääremaad» ja Mihhail Pogodin kutsus üles Baltimaade põlisrahvaste viivitamatule venestamisele, et neid päästa saksa mõisnike haardest.

Kirjas Georg von Schultz-Bertramile, kes mõlgutas mõtteid eestlaste võimalikust ühtesulamisest olgu sakslastega, olgu venelastega, sõnastas 1869. aastal ka rahvusliku liikumise patriarhiks peetud Kreutzwald selgesti oma põhimõttelise seisukoha rahvusküsimuses. Ta kirjutas: «Ma ei suuda aru saada, mispärast tuleksid eestlased ja lätlased enne sakslasteks või venelasteks muuta, et neist inimesi teha. Puhtinimlikkusel pole ju rahvusega midagi tegemist. Seevastu aga õpetavad meile vanad ja uued kogemused, kuidas just säherdusest segust, kus kõige mitmesugusemate rahvaste elemendid ühes katlas pudruks keedetakse, koguni harva maitsvat rooga saab. Või peaks see sõge usk ikka veel üksikutes peades kollitama, et Venemaa väge ja võimsust suudetakse ainult sel teel püsti hoida, kui üks usk ja üks keel kõiki tema rahvaid õnnelikuks teeb?! — Jumal tunneb rõõmu oma loomistöö mitmekülgsusest...» Kreutzwald väitis, et vägev on üksnes see valitsus, kes suudab rahvaid armastusega enda külge köita. Emakeele vägivaldne võtmine inimestelt on röövimine; usu- ja keeleurve ei kutsu esile muud, kirjutas Kreutzwald, kui seda, et rahvas niisamasuguse sisemise vihaga, nagu seitsesada aastat füüsilises orjuses «hambad suuraudadesse lõöks ja südamepõhjas oma timukaid neaks.»¹⁴

Ka see oli taas manifest, ehkki vaid erakirjas. Niisiis vastandasid noil möödunud sajandi kuuenda aastakümne kriitilistel lõpuaastatel sinise saksluse ja Venemaa slaavluse seisukohtadele tõusva eesti rahvusluse pea-

¹³ F. R. Kreutzwald G. Schultz-Bertramile 13. VII 1869 // F. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. IV. Tln., 1959, 201.

¹⁴ F. R. Kreutzwald G. Schultz-Bertramile 5. XI 1869 // F. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. IV, 215, 216.

mised ideoloogid oma nägemuse. Rahvusliku liikumise tegelastest suurimaile, Jakobsonile ja Hurdale oli see aeg aktiivse ühiskondliku tegevuse, eneseväljenduse ja «propagandistitöö» algus. Mõlema tegevus oli kantud rahvuslikust optimismist.

Ehkki meie praktika käsitleda Hurta vaid kui Jakobsoni antipoodi oli kahtlemata väär, on siiski huvitav ja õpetlik mõlemat meest ja nende rahvusekäsitust omavahel võrrelda.

Jakobson ei arutlenud kuigivõrd, ei spekuleerinud, ta pidas rahvuste eksistentsi endastmõistetavaks. Konstateerinud, et kogu kaasaegse maailma poliitikaelu aluseks on rahvused¹⁵, nägi Jakobson oma missiooni päris loogiliselt väljaastumises «Eestirahva õiguste» nimel (tema tollane lemmikfraas, mida hakati üldiselt kasutama). Poliitiline võrdsus sakslastega kujunes Jakobsoni väljaastumiste, eriti «Sakala» juhtmotiiviks. Seega oli Jakobsoni rahvusekontseptsioon üsna ilmselt poliitiline. Ei saa hästi nõustuda K. Hoviga, kes Kohni dihhotoomiast lähtudes peab eesti tollast rahvuslust puhtakujuliselt keelelis-kultuuriliseks.¹⁶

Erinevalt Jakobsonist oli Hurt õpetlasnatuur, kes armastas teoretiseerimist, diskussiooni ja argumenteerimist. Peamiste rahvuslike organisatsioonide juhina 1870. aastail püüdis Hurt (ehkki asjata) veenda oma sakslastest oponente ja kinnitada oma eestlastest poolehoidjate entusiasmi (ja seda tulemusrikkalt), pidevalt ja väsimatult selgitades, mis on rahvus, mis on tema ajalooline roll ja missugune võib olla eestlaste rahvuslik tulevik.

Oma rahvusemõistet selgitades on Hurt ise deklareerinud: «Sõna natsioon pole minu jaoks mingi poliitiline, vaid etnograafiline mõiste.»¹⁷ Tõsi, need sõnad ütles ta 1874. aastal Liivimaa pastorite sinodil ja ilmselt oli neil ka taktikaline nüanss: tunnistades end küll kartmatult «põiklemata ja kindlasti rahvuslike püüete poolehoidjaks», püüdis Hurt samas hajutada oma «nooreestlusele» vaenulike kolleegide poliitilisi kahtlustusi eestlaste suhtes. Ent rahvuse definitsioon, mille Hurt selles kõnes esitas, on sama, mida ta mitmes variatsioonis kordab ka eestikeelsetes kõnedes: «Ma mõistan natsiooni all üht rahvast ühise päritolemise ja kodumaaga, ühise ajaloo ning traditsiooni ja ühise keele ja kombega.»¹⁸ Rahvuslik on Hurda järgi inimese juures see, mis ta kogu rahva ühisvarana on oma esivanematelt pärinud ja mis teda teistest eristab: päritolu, kehatüüp, meelelaad, keel ja komme, mõtteviis ja religioon. «Riiklikku kuuluvust ja organisatsiooni», mis küll avaldab tunduvat mõju rahva «heakäekäigule», ei pidanud Hurt esmatähtsaks, sest see veel iseenesest «ei konstitueeri rahvust ega muuda tema olemust».¹⁹

Seega võib nõustuda Toivo Rauna antud lühikese ja tabava iseloomustusega Hurda rahvusekontseptsioonile: «Sügavasti mõjustatuna saksa romantismist ja Herderi ideedest, pidas Hurt iga rahvust unikaalseks organismiks selliste jumalikku päritolu omadustega nagu keel, vaimulaad, iseloom, kombed.»²⁰ Jumala poolt looduna oli rahvus Hurdale osa jumalikust ja seega ka loomulikust maailmakorrast, mille muutmise ei kuulu inimeste meelevalda. Ta pidas inimese etnilist kuuluvust ja etnilist karakterit niisama püsivaks nagu loodusvormid. Võrdlused elava loodusega ongi loodusteadustest innustunud Hurdale sobivad tundunud. Kõnes rahvusliku liikumise tegelaste kokkutulekul 1870. aastal iseloomustas ta rahvuse olemust järgmiselt: «Igal rahval on oma rahvaline loom [rahvuslik eripära,

¹⁵ Jansen, E. C. R. Jakobsoni «Sakala», 227.

¹⁶ Hovi, K. Der finnische und estnische Nationalismus, 52.

¹⁷ Hurt, J. Eesti päevaküsimused // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Trt., 1939, 152. Siin ja edasi H. Kruusi tõlge.

¹⁸ Samas.

¹⁹ Samas.

²⁰ Raun, T. U. The Estonians // Russification in the Baltic Provinces. Princeton; New York, 1981, 298.

karakter — E. J.], välimene ja vaimuline kuju, mis niisama jäädav kui kasele tema valge koor, kuusele tema nõelad, tammele tema oma moodi lehed.»²¹ Inimese olemusse kuuluva rahvusliku eripära avaldused on erakordselt mitmekesised, «nagu Jumalast loodu igal pool kannab kõige suurema mitmekesisuse pitserit. [. . .] Nad kõik on kutsutud üksteist täiendama ja omas totaalsuses inimkonda kujundama.»²²

On muidugi pikemata selge, et kuigi Hurt ise kvalifitseeris oma rahvuskontseptsiooni apoliitilisena ja tema määrang oli tõepoolest etnilis-kultuuriline, oli sellel oma ajas ja oma tingimustes siiski oluline poliitiline mõte ja tähendus. Kui eestlaste «tsiviliseerimine» samastati nende assimileerimisega, siis tähendas rahvusliku eripära jumaliku päritolu rõhutamise Baltimaade põlisrahvaste iseolemiseõiguse ja oma rahvuskultuuri arendamise taotluse kaitsmist. Lisaks püüdis Hurt assimileerijaid kaines-tada veel osutamisega sellele, kuivõrd visalt säilitavad ja kaitsevad ka väga väikesed rahvad oma eripära, seejuures kõige ebasoodsamates oludes. Näitena on ta korduvalt meenutanud juutide, baskide, vendide (sorbide) jt. väikerahvaste ajaloolist saatust. Nii on ta näiteks kirjutanud vendide kohta: «. . . mitmesugused aja tuuled ja tormid, ligi ja läbi elamine Saksa rahvaga, Sakslaste kõrgem vaimuharimise järg, inimeste elav senne tänna liikumine, lahutus kahe riigi piiri läbi [Saksi- ja Preisimaa — E. J.] ja ärajagamine kahe kuninga valitsuse alla, pääle selle Sakslaste poliitiline mõjumine, — kõik need asjad on Vendi rahva elupuud . . . puistanud . . .» Aga ehkki vende on vähe, «siiski seisab rahva käänd priskeste paigal, kasvab ja kosub vana viisi, haljendab ja ajab iga aasta uusi oksid . . .»²³ Teatavasti saigi selle aja paiku teoks ka vaevalt 100 000-lise sorbi rahva rahvuslik ärkamine.

Oluliseks garantiiks eestlaste püsijäämisele pidas Hurt asjaolu, et siin maal ei ole olnud ega saa olema saksa rahvast, saksa talupoegi; meil on sakslasi vaid «peenikeselt ja paiguti», eestlasi «paksult ja palju», märkis ta. Saksa ülemseisused, arvas Hurt, võivad küll rahva vaimu harida ja «ihu edendada», aga «uut loomu luua, uut keelt keeta, üsna uut meelt pähä panna ja üsna uut vaimu rahvale sisse valada nemad ei jõua».²⁴

Niisama võimatu oli tema meelest ka eestlaste venestamine, millest üksikud «venerahvuslased» unistavat, ses suhtes on siinsete provintside geograafiline asend, kool ja kirik murdumatuks vaheseinaks.²⁵ Ja pöördumises oma sakslastest kolleegide poole võttis Hurt lausa ähvardava tooni: «Iga kallaletung, iga vägivallatarvitamine leiab energilist vastupanekut ja iga natsioon võitleb oma kolde ning altarite eest kuni vere voolamiseni.»²⁶

Tõsi, Hurt meenutas sedagi, et ajaloos toimub siiski ka rahvaste ühtesulamine, milleks aga Eestis pole tingimusi; rahvaid, nagu vana-preislased või mitu indiaanlaste suguharu, on hukkunud ka tule ja mõõga läbi. Aga Hurt oli veendunud, et niisugust «hirmsat terve rahva surmamist» enam ei või olla ega tulla, vaimu ja südame harimine olevat 19. sajandi Euroopas selleks juba liiga kaugele edenenu.²⁷

Eestlaste püsijäämise eeldust nägi Hurt ka selles, et rahvas on juba «lapsepõlve uinujad» seljataha jätnud ja endast kui rahvusest teadlikuks saanud. Ta väitis, et eestlase hing on seotud tema kodumaaga, selle ajalooliste traditsioonide ja loodusega, ja sellelt aluselt välja kasvades on

²¹ Hurt, J. Meie koolitatud ja haritud meestest // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Trt., 1939, 71.

²² Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 152.

²³ Hurt, J. Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse ja mis selle pääle kosta // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Trt., 1939, 111.

²⁴ Samas, 114—116.

²⁵ Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 158.

²⁶ Samas, 153.

²⁷ Hurt, J. Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse, 112.

juba jõudsalt edenemas rahvuslik kultuurielu, mille tunnistuseks olid Hurda jaoks seltsid, rahvuslik kirjavara ning ajakirjandus, samuti eesti teatrietendused.²⁸ Rahva kultuurielu tõusu ei ole võimalik tahtlikult pidurdada: «Kes jõuab . . . loomulise edasi-voolamise tagasi-voolamiseks muuta? Ei keegi!»²⁹ Hurt tegi resoluutse järelduse: kui keegi arvab, et me peatselt «selgeks saksaks või valu-venelaseks saame», siis teadku, et «Eestlased mitte kärblased ei ole, kes täna sünnivad ja homme surevad, vaid üks vana ja visa rahva sugu, kes ammu juba ilmas elanud ja ka pärast meid veel kaua kestma saab».³⁰ Eestlaste karakter olevat kui Soome raudkivi³¹, ja ehkki väikerahvail ei ole võimalik saavutada poliitilist ega sõjalist vägevust, on neilegi tee lahti vaimusuurusele.

Mis puutub eestlaste poliitilisse tulevikku, siis arvas Hurt: «Eestimaa on Veneriigi maakond ja seks saab ta ka jääma.»³² Talle, nagu muudelegi tolle aja eesti rahvusliku liikumise tegelastele, oli omane usk Venemaa keskvalitsuse erapoletusse ja õiglusesse, mis ei lase end häirida šovinistide kihutustööst; see usk jäi püsima isegi 1880.—90. aastail, tsentraliseerimis- ja venestamisreformide ajal. Selle üle ei tarvitse imestada: eesti poliitiline elu oli alles lapsekingades ja poliitiline naiivsus üldine nähtus. Teiselt poolt oli keskvalitsusele toetumine mitmete Euroopa nõrkade väikerahvaste traditsiooniline taktika võitluses kohalike «kolmandast» rahvusest rõhujate vastu. Et Venemaa autokraatlik-bürokraatlik süsteem eesotsas tsaarivalitsuse endaga just pidurdabki rahvaste rahvuslikku arengut, see äratundmine tuli Eestis alles uute radikaalsete poliitiliste voolude tekkega 1905. aasta revolutsiooni paiku. Need voolud orienteerusid Venemaa uuendamist taotlevaile demokraatlikele jõududele.

II

Ehkki Hurt sakslastele kõnesid pidades eestlaste kultuuriprogressi eriliselt rõhutas, oli ta tegelikult ses suhtes hoopis pessimistlikum ja kriitilisem, nähes aga just seetõttu omaenda ja kõigi teiste eestlastest haritlaste missiooni euroopaliku kultuuri edasiviimises eestlaste seas. Mitmekülgsemalt, motiveeritumalt ja süstemaatilisemalt kui ükski teine eesti rahvusliku liikumise tegelane on just Hurt käsitletud rahvuskultuuri arendamise ülesandeid ja tema puhul võib kõhkluseta rääkida «korraliku» rahvuskultuuri arendamise programmi olemasolust. Ta ise on oma põhimõtteid lausa programmina punktide kaupa formuleerinud, näiteks kas või kõnes «Eesti Päevaküsimused» ja A. Grenzsteini andmeil eesti rahvusliku liikumise mõõduka suuna nõupidamise tarvis 1878.³³

Tulevikuülesannetest üks põhilisemaid oli Hurdale rahvusliku haritlaskonna kujundamine. Etnose olemust vaagides märkas Hurt sedagi, et elujõulisel rahvusel on ja peab olema — meie sõnades — mitmekülgset väljarenenud sotsiaal-professionaalne struktuur. Hurda sõnastuses kõlas see mõte nii: «Iga haritud rahvas on üks elav mitmeliikmeline olemine, mis üksi siis täieste ja terveste elada ja tööd teha võib, kui temal kõik tarviliised liikmed küljes . . . Niisugused rahva liikmed on tema mitmesugused seisused ja ametid, mis kõik oma viisi ausad ja elamiseks tarviliised.»³⁴ 1870. aastal konstateeris ta, et eestlasi leidub juba kõigis «seisustes ja ametites», ent samaaegselt väljendas ta oma sügavat muret selle üle, et

²⁸ Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 156.

²⁹ Hurt, J. Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse, 121.

³⁰ Samas, 112.

³¹ Hurt, J. Meie koolitatud ja haritud meestest, 76.

³² Samas, 75.

³³ Vrd.: Hurt, J. Kõned ja kirjad. «Loomingu» Raamatukogu, 1989, nr. 1/2. Tln., 1989, 72—74.

³⁴ Hurt, J. Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse, 137.

ikka veel suurem osa koolitatud eestlasi oma rahvale surnud on.³⁵ Sõdimine saksastumise vastu saigi lausa tema eluülesandeks; ta astus kõnedes ja kirjutistes selle ohu vastu aega, ruumi ja argumente säästmata, kogu oma publitsistitalendi ja patriootilise kirega. Eestlaste vabatahtlik assimileerumine tundus talle ilmselt reaalsema ohuna kui sunniviisiline, ehkki ta mõlemat pidas lõppkokkuvõttes võimatuks. Ent see ei tühistanud vajadust võidelda iga hinge eest. Hurt tegi oma kuulajaile ja lugejaile selgeks, et püüe oma loomulikku etnilist kuuluvust muuta viib üksnes poolikute ja kaheldavate tulemusteni; võõraste seas pole inimene ikkagi midagi muud kui «vaene vabadik, kehva kodapooline»³⁶, ja võib vaimselt ning kõlbeliselt täielikult degradeeruda.

Hurda intensiivsemad väljaastumised saksastamise vastu kuuluvad tema rahvuslikus liikumises aktiivse osalemise aega 1870. aastail. Eesti haritlaste, s. o. end eestlasteks tunnistavate haritlaste arv kasvas sellel ja järgnevail aastakümneil tunduvalt, aga veel sajandi lõpulgi pidi Hurt kurtma: «Me kahetseme kahju, mis truuduseta pojad oma rahvale teevad. Nad tõmbavad rahvalt ära vaimseid ja kõlbelisi jõude, nad röövivad rahvalt tema õied ja viljad, üksnes elupuu tüve, oksi ja lehti alles jättes.»³⁷

Hurda kultuuriprogrammi teine põhimoment oli emakeelse hariduse edendamine. Nagu näitavad ta kõned ja artiklid, olgu eesti- või saksakeelsed, arendas ta välja emakeelse rahvahariduse plaani, mille keskpunktis oli tema enda originaalse ideena emakeelne maakonnakool.³⁸ Esimene selline oli temale Eesti Aleksandrikool, mille asutamise hingeks ta ise 1870. aastail oli. Kõrgem emakeelne rahvakool pidi olema kihelkonnakooli jätkuks, ent ühtlasi võimaldama õppimist linnanoortele, kellel emakeelne algkool üldse puudus. Ent eesti koolivõrgu arendamise konkreetsest plaanist veelgi tähtsam oli — Hans Kruusi sõnu kasutades — «emakeelse kooli ideoloogia»³⁹, mida Hurt arendas, s. t. emakeelse hariduse vajaduse motiveerimine tema poolt. Selles võib eristada kolme argumentide kompleksi.⁴⁰ Esimesele kohale asetab Hurt pedagoogilis-kõlbelised argumentid: inimese põhiharidus peab olema emakeelne sellepärast, et üksnes sel juhul on õpetus arusaadav ja sellega ka «tõsine ja märgis, mõnus ja mõjuja»; üksnes emakeeles võib «vaimu harimise» kõrval ka «südame äratamine ja harimine» teoks saada. «Mis kasu on õpetamisest, kui lapsel kõik täielisemad mõtlemise nõuud, see on: tarvilised sõnad ja kõnekäänud puuduvad.» Veelgi raskem on vasena kumisevas võõras keeles «õige usu ja ausa elu juuri» omandada. Hurt nägi keeles midagi hoopis muud kui vaid mehhaanilist suhtlusvahendit; tema jaoks elas keeles rahva vaim ja just seetõttu oligi emakeelne algharidus ka «südame» harimiseks nii tähtis: «Laps närib võõra keele sõnade kallal nagu kuiva koorde kallal, nende tuum ja tera jääb temal maitsmata.» Nõuab suurt vaeva ja pikaajalist tööd, et teise rahva keelt tõeliselt omandada ja selle vaimu sisse elada. Saksa ja vene keelt tuleb eesti lastele õpetada, kuid emakeelest lähtudes, sellega kõrvutades ja kummagi «iseloому» lastele ära seletades.⁴¹

Teiseks nägi Hurt emakeelses põhikoolis pidurit jätkuvale saksastumisele: «Noored Eestlased lahkusivad võõras keeles õppides ka rahvast ära... Rahva juhatajaid ja valgustajaid neist palju ei saanud. [...] Et see

³⁵ Hurt, J. Meie koolitatud ja haritud meestest, 66, 67.

³⁶ Samas, 75.

³⁷ Kõne pastorite õhtul 1899 // Hurt, J. Kõned ja kirjad. «Loomingu» Raamatukogu, 1989, nr. 1/2. Tln., 1989, 85.

³⁸ Hurt, J. Mis keeles ja mis ulatuses tuleb meie eesti rahvakoolides õpetada // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Trt., 1939, 55—63.

³⁹ Hurt, J. Esimene üleskutse tööks Eesti Aleksandrikooli heaks // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Trt., 1939, 95.

⁴⁰ H. Kruusi mõtteid järgides on J. Hurda emakeelse kooli ideoloogiat käsitletud ka H. Rätsep. Vrd.: Rätsep, H. Jakob Hurda keelepoliitilised seisukohad // Keel ja Kirjandus, 1989, nr. 7, 401—408.

⁴¹ Hurt, J. Esimene üleskutse, 96—99.

kahjuline ja inetu rahvast lahkumine ja sou salgamine meie seast kauks, seks on väga tarvis, et meie koolid rahva olemisega, nii palju kui ial võimalik, ühendatud jäävad.»⁴² Täheleatagu taas, et keel on Hurdale identne «rahva olemisega»⁴³.

Kolmandaks. Emakeelsele «ülemale koolile» kuulus Hurda järgi äärmiselt oluline ühiskondlik-kultuuriline funktsioon — see oli tema sõnadel alus rahvusliku haritlaskonna kujunemisele, emakeelse kirjandusliku loomingu ja muudegi rahvuskultuuri valdkondade arengule.

Emakeelse kooli ideed propageeris Hurt kõige mõjukamalt oma ülestustumistes Eesti Aleksandrikooli presidendina, kui tal tuli selle kooli rajamise mõtet kaitsta sakslaste, eelkõige omaenda kolleegide teravate rünnakute vastu. Ühtlasi — nagu näitab kas või ta kõne pedagoogilisel õhtul Tartus, s. o. kohalike sakslastest kooliõpetajate kokkufulekul 1869 — püüdis ta valitsevaid kihte veenda koolireformi hädavajalikkuses, kuna eestlased ootavad ja taotleavad seda. Sellega seoses kritiseeriski ta teravalt kogu Baltimaade «ühekülgse koloniaalvõimu» süsteemi, mis ammuigi tulnuks tühistada. Hoiatades võimaliku otsustava vahelesegamise eest Balti asjadesse keskvalitsuse poolt, seda ka kooliasjades, leidis Hurt, et langema peab «ühekülgne ettedikteerimine, eestkostmise, kuulmatajätmise, ignoreerimise, mahasurumise süsteem», ühesõnaga kogu «vana režiim», need egoistlikud valitsemispretensioonid, mis alati meie kodumaale õnnetust toonud.⁴⁴ Ainult neist loobumisel võib tulla vastuolude lepitus. Eestlaste hariduspüüete ignoreerimises nägi Hurt üht «vanale režiimile» paratamatult iseloomulikku nähtust. Mis puutub koolireformi, siis 1880. aastail tuligi Hurda ennustatud vahelesegamine kõrgemalt ja tsarismi venestuspoliitika tabas siis valusalt nii sakslasi kui ka eestlasi. Hurda hoiatused, mida keegi muidugi kuulda ei võtnud, osutusid seega põhjendatuks.

Maakonnakoolide programm vastanuks Hurda järgi — nagu Aleksandrikooli puhulgi — «hea kreiskooli» programmile. Eestikeelse gümnaasiumi või ülikooli mõtet pidas Hurt veel ebareaalseks: «Seks on meil vaimu jõudu ja raha nõuu liiga vähe.»⁴⁵ Ent ta mõõnis, et olude ümber kujunedes on needki mõeldavad. Igatahes nõudis ta eesti keele õpetamist gümnaasiumides õppeainena ja Tartu ülikoolis professori «Soome sugu keelte ja Iseäranis Eesti keele ja Eesti vana aja uurimiseks»⁴⁶.

Emakeelse kooli arenduskava kõrval kuulus Hurda kultuuriprogrammi eesti keele kasutussfääri laiendamine üldse. Ta väitis sakslastest auditooriumi ees, et eesti keel on kogu Eestimaal ja Liivimaa põhjapoolel maa keeleks. Ainuüksi seda kõneleb maarahva suur enamik 770 ruutmiilil ja harilikult ka pool linnaelanikest. Kokkupuutumine ja läbikäimine nõuavad siin igal pool eesti keele tundmist. Maa ja linnade ametiasutustel, nii valitsevail kui ka õigust mõistvail, niisamuti kui meie kodumaa mitmesugustel muudel asutustel ja seltsidel on otse või kaudselt, peaasjalikult ja ülekaalukalt maarahvaga tegemist. Kuidas saab siis nende asutuste õiget asjaajamist mõelda ilma rahva keeleta? Kirikuõpetajate puhul on hea rahvakeel loomulikult endastmõistetavus.⁴⁷

Et aga eestlaste võimalused omaenda keelega omaenda maal toime tulla ja kirikus korralikku, arusaadavat jutlustamist kuulda olid tegelikult õige piiratud, selle mure päris Hurt oma vaimseilt eelkäijailt — sajandi alguse estofiilidelt Johann Heinrich Rosenplänterilt ja Otto Wilhelm Masingult. Samad valupunktid olid oma petitsioonidesse tsaarile kirja pan-

⁴² *Hurt, J.* Esimene üleskutse, 99, 100.

⁴³ Hurda keelefilosoofia vajab omaette süvaanalüüsi.

⁴⁴ *Hurt, J.* Mis keeles ja mis ulatuses, 54, 55.

⁴⁵ *Hurt, J.* Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse, 136.

⁴⁶ Eesti ärkamisaja tegelaste koosolek 11. septembril 1878 // *Hurt, J.* Kõned ja kirjad. «Loomingu» Raamatukogu, 1989, nr. 1/2, 74.

⁴⁷ *Hurt, J.* Eesti keele õpetamisest kõrgemais koolides // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Trt., 1939, 82.

nud ka Viljandimaa talupojad 1860. aastate keskpaiku, palvekirjade aluseks omakorda olid Pulleritsu koolmeistri Jaan Adamsoni 1864. aastal avaldatud mõtted. Tema «Lissa-Kirri. Eesti keel», mis tollal illegaalselt ringles, on üks varase rahvusliku liikumise huvitavamaid dokumente. See on Hans Kruusi poolt küll kaks korda publitseeritud⁴⁸, aga seni siiski vähe tähelepanu leidnud. Kuus aastat hiljem pidi Hurt aga jälle tõdema, et olukord polnud isegi Masingu ja Rosenplänteri aegadega võrreldes kuigivõrd paranenud, ja ta kordas mõlema suurmehe ikka veel aktuaalseid mõtteid. Kohalike sakslaste ees tsiteeris ta Masingu arvamust, et eesti keele korralik valdamine tuleks teha kohuseks kõigile kohalikele ametnikele; Rosenplänterilt tõi ta sama mõtte, aga ühtlasi viimase teravad etteheited pastoreile, kes «paarisaja sõna» ja «mõne piibli kõnekäänu» abil loodavad eestlaste hingi ülendada.⁴⁹

Hurt formuleeris lausa kategoorilise nõudena: «Kes meie juures, eestlaste maal, elada ja äri ajada, üht maa ametikohta täita, mõne ametiasutuse eesotsas seista või selle liikmena talitada, kes õpetaja või rahvakooli eestseisja ning juhataja tahab olla, sellele on eesti keele hea tundmine möödapääsematult tarvilik ja kes teda juba kodust peale ei mõista, peab, olgu ta sakslane või venelane, tema ära õppima.»⁵⁰ Samaaegselt rõhutas Hurt Rosenplänterile ja Masingule toetudes igati seda, et ametimehed ja pastored ei saa piirduda *ex usu*, teenijatelt õpitud kodukeelega, vaid neil tuleks tõsiselt süveneda eesti keele grammatikasse ja leksikasse. Seetõttu tulebki gümnaasiumides eesti keelt õpetada.

Hurt oli veendunud: «Keeles on aastasadade tarkus kokku ladestunud, keel avaldab mõju mõtlemisele ning tahtmisele, südamele ning meelelaadile.»⁵¹ Ja kui ka eesti keel seni on olnud rahvakeel, milles nagu muudiski rahvakeeltes veel «peenikesed tääduste sõnad tundmata», pole võimatu seda soomlaste eeskujul peatselt nii kaugele harida, et selles on võimalik anda «igasugust kooliõpetust igapidi täiest».⁵² Seega oli põhilise tähtsusega ülesandeid Hurda kava järgi eesti keele uurimine, harimine ja korraldamine, seda aga rahvakeelt hoolikalt jälgides ja keele puhtuse eest valvel seistes. On vaja, «et ennast võõrakeele asjata sõnakäändude eest hoiame».⁵³ Kurba ja ohtlikku nähtust nägi Hurt kadakasakste vigases ja värvivaeses poolsaksa murrakus, milles kasvanud laste juures oli tema arvates kõige enam leida vaimutõntsust ja piiratud.⁵⁴ Hurda soov oli see-igi, et haritud eesti perekondades eesti keel — muidugi hea ja korralik eesti keel — taas kasutusele tuleks.⁵⁵

Uueaegse mõtteviisiga mehena oli Hurt veendunud: «Kirjutatud ja trükitud sõnal on suur vägi ja võimus ja ta ulatub igale poole...»⁵⁶ Seega kuulus tema rahvuskultuuri edendamise programmi loomulikult igasuguse eestikeelse kirjasõna rohkendamise. Sakslaste ees esinedes kinnitas ta küll, et eesti «rahvuslikule kirjavarale ja ajakirjandusele on põhi ammu pandud» (1874)⁵⁷. See oli muidugi ka õige. Eestikeelsetes esinemistes aga on ta 1870. aastail samavõrd põhjendatult kurtunud, et eestikeelseid raamatuid on veel väga vähe ja needki «puudulised»; rahvas nõuab üha enam ja paremat vaimutoitu.⁵⁸ Eesti haritlaste kohus on seda vaimutoitu suu-

⁴⁸ Kruus, H. Eesti talupoegade palvekirjade aktsioonid 1860. aastail // Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel. Tln., 1957, 84, 85.

⁴⁹ Hurt, J. Eesti keele õpetamisest kõrgemais koolides, 83, 86—88.

⁵⁰ Samas, 82, 83.

⁵¹ Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 163.

⁵² Hurt, J. Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse, 145.

⁵³ Eesti ärkamisaja tegelaste koosolek 11. septembril 1878, 73.

⁵⁴ Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 164.

⁵⁵ Eesti ärkamisaja tegelaste koosolek 11. septembril 1878, 74.

⁵⁶ Hurt, J. Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse, 130.

⁵⁷ Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 156.

⁵⁸ Hurt, J. Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse, 129.

rendada, ja kes ise kirjutada ei oska, võib Eesti Kirjameeste Seltsi kaudu teisi kirjamehi toetada.⁵⁹ Muide, suuresti just Kirjameeste Seltsi tegevuse tõttu toimuski 1870. aastail kvantitatiivne pööre eestikeelse trükisõna väljaandmises ja kümnendi lõpuks murrang ka eesti ajakirjanduses. Tohtu tähtsus eesti kirjasõna arengus ja levikus oli uue kirjaviisi võidulepääsul 1870. aastate algul Kirjameeste Seltsi keelekomisjoni ja seega just Jakob Hurda toel.

Rahvusliku haritlaskonna, keele, kooli ja kirjavara kõrval pidas Hurt uue rahvakultuuri olulisteks komponentideks seltse ja nende ettevõtmisi; eraldi on ta veel maininud teatritegevust, küllap Koidula korraldatud etendustest inspireerituna. 1874. aastal kinnitas Hurt oma saksa kolleegidele: «Nad [seltsid — E. J.] on rahva rammu ning eluvõimu tähed ja just nende nooruslikkus on nende tuleviku eest käemeheks.»⁶⁰ Selleks ajaks oli alanud ja jätkus edukalt Hurda juhtimisel kahe suure rahvusliku organisatsiooni tegevus.

Hurt oli tõsimeelselt usklik ja tema nägemusse eesti rahvuskultuurist kuulus kindlalt ka luteri usk tõelise südameusuna ja rahva eetilise käitumise alusena. 1878. aasta lühiprogrammis on öeldud isegi nii: «Evangeeliumi usu kirik on meile rahva-kirik ja saab meist auustatud ja oma töös edasi aidatud, ilma et meie selle juures teistele usutunnistustele kuidagi liiga tahaksime teha.»⁶¹ Kui see on nüüd tõesti Hurda enda formuleering, siis oli «rahvakirik» mõeldud ikkagi tulevikusoovina, mitte tollase luteri kiriku tegeliku rolli konstateerimisena. Tollane kirik oli — kui Ado Grenzsteini populariseeritud terminit tarvitada — härraskirik, mis suhtus põhimõtteliselt vaenulikult eestlaste rahvuslikku liikumisse ja mille teenrite enamikuga ka Hurt ise kui «rahvuslike püüdmiste» kõigutamatu poolehoidja oli tollal üsna teravas konfliktis. Tema kõnest «Eesti Päevaküsimused» ongi leida küllalt selge hinnang, kui ta ütleb: «... me oleme tõepoolest ainult üks suure ulatusega misjonijaam ja meie töötægijad on misjonärid.» Mõeldud on ilmselt eelkõige balti luteri kirikut. Hurt lisab: kui aeg täis saab, peavad sellised «misjonid» [Kruus tõlgib *missioonid* — E. J.] oma «koloniaalkaraktéri» kaotama ja ümber kujunema «iseseisvateks, rahvuslikkudeks kultuuripõldudeks». See aeg, ütleb Hurt, on Läänemere maadel tulekul.⁶²

On ootuspärane, et Hurda järgi pidi uues, kujunevas eesti rahvuskultuuris auväärne koht kuuluma rahvaluulele ja kogu vana rahvakultuuri pärandile, ja seda mitmes mõttes. Arusaadavalt oli Hurdale kui (tulevasele) suurele folkloristile ülitähtis rahvapärandi kogumine, talletamine ja süstemaatiline uurimine. Seega kuulus Hurda kultuuriprogrammi eesti rahvusliku folkloristika ja etnograafia väljaarendamine ja vastavate varumete loomine; samas aga ei pidanud see olema vaid arhiivivara õpetlaste tarvis, vaid minema taaskäibesse rahva sekka, saades, ehkki uuel tasandil, tema elu lahutamatuks osaks. Rahvaloomingu väärtustamisel oli Hurt oma esinemistes rahva ees ja kirjades oma korrespondentidele väsimatu; ta on püüdnud temale omase süstemaatilisusega eritleda ja selgitada, milles rahvaluule väärtus kaasaja jaoks seisneb. Heaks kokkuvõtteks sellest on tema 1871. aastal «Eesti Postimehe» lisalehes avaldatud artikkel «Mis lugu rahva mälestustest pidada». Kõigepealt olid mis tahes vormis rahvapärимused Hurdale «üks suur ja elav ajalooaamat», mis õpetab tundma mitte küll niivõrd «väliseid» sündmusi, kuivõrd — ja pea ainsa allikana — «rahva kodust elu», uskumusi ja arvamusi maailma asjadest.⁶³ Seetõttu

⁵⁹ Eesti ärkamisaja tegelaste koosolek 11. septembril 1878, 73.

⁶⁰ Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 156.

⁶¹ Eesti ärkamisaja tegelaste koosolek 11. septembril 1878, 74.

⁶² Hurt, J. Eesti päevaküsimused, 162.

⁶³ Hurt, J. Mis lugu rahva mälestustest pidada // Mida rahvamälestustest pidada. Koost. Ü. Tedre. Tln., 1989, 11–16.

peavadki kõik «äratatud vaimuga Eestlased» nii esivanemate keelt kui ka mälestusi «teravaste tähele ja täieste kirja panema».⁶⁴ On teada, et Hurt suutiski sadu ja sadu inimesi inspireerida sellist tööd tegema ja rahvaluule väärtust mõistma. Oma innukate kaastööliste kogutud ainese põhjal tegi ta oma rahvaluule kogumise suuraktsiooni ajal järelduse, et «Eesti rahva vaimuelu mitte ei uinu, vaid et ka liht rahva keskes tihtigi otse vaimukõrgust leitakse ja päris teadustööst lugu mõistetakse pidada.»⁶⁵ Eelkõige just Hurda organiseeritud massiliste kogumisaktsioonide kaudu algaski vana rahvaluule ja üldse pärimuste teisene elu uues eesti rahvakultuuris. Teiseks. Rahvaloomingu taaskäibimist õhutades rõhutas Hurt selle kõlbelisi väärtusi, vihjas järjepidevustundele, mida see inimesele annab, ent ta hindas samas ka laulude ja juttude esteetilist külge, mistõttu need on «üks lõbus ajaviide ja mõnus meele lahutus». Meenutatagu, et sõnadel «ajaviide», «meelelahutus» ja «lõbu» oli tollal teine kvaliteet ja sellega mõisteti ka üsna tõsist kunstielamust. Asendamatuks pidas Hurt rahvajutte lastelektüürina; sündinud siis, kui — nagu ta ise väitis — inimeste veel «lapselik vaim nägi iga sammu pääl ime asja ja ükski asi ei olnud tema arvust võimata», pole nad praegustele lastele mitte ainult «kirjud ja kenad», vaid ka harivad, juhatades lapsi «tähele panema, kuulma, mõtlema ja häste kõnelema».⁶⁶

Hinnates küll iga rahvuse unikaalsust kui väärtust ja taotledes uue, euroopaliku, aga originaalse eesti rahvuskultuuri kujundamist, ei eitanud Hurt samas ei põhimõtteliselt ega ka praktiliselt kultuurimõjude ja -suhtluse tähtsust. Suuresti kuulus ta sümpaatia soome kultuurile, mis ju osutas ka vähema hõimurahva võimalikele arenguperspektiividele. Rahvusliku liikumise mõõduka tiiva 1878. aasta programmdokumentigi on võetud punkt: «Meie peame vaimu põllul soomlastega enam tutvaks saama ja sõprust selle poolest enam ja enam kinnitama...»⁶⁷ Teatavasti oli Hurt ise heades suhetes soome folkloristidega ja temast sai just Helsingi ülikoolis filoloogiadoktor.

Kui Hurda soome-orientatsioon on üsna selge asi, siis keerukam on lugu tema meie kirjanduses tihti rõhutatud «germanofiilsusega», eeldatava kalduvusega (kultuurilisele ja ka poliitilisele?) koostööle baltisakslastega, samuti luteri kiriku ja kogu saksa kultuuri ilmse domineeriva mõjuga temale. Tegelikult oli saksa kultuuri mõju valitsev kõigi ärkamisaja eesti haritlaste puhul (erandiks vahest kogu oma erihariduse Peterburis ja Itaalias saanud Johann Köler), aga just seesama mõju kätkes saksa romantismi kaudu suunitluse kõigi rahvaste rahvusliku omapära austusele ja ihalemisele. See andis eriti tunda Hurda herderlikus rahvusekontseptsioonis. «Eesti kultuuri põhja» nägi Hurt tõepoolest «õhtumaalik-saksaalises» kultuuritüübis, ent samas genuiinselt etnilise aluse täieliku säilitamisega. Hurda eesmärk oli uue originaalse rahvuskultuuri väljakujundamine. Seejuures oli Hurt tõepoolest valmis kätt sirutama koostööks baltisakslusele, mida, nagu ta väitis, ei sidunud kohalike rahvastega mitte üksnes vajadus astuda vastu *slaviseerimisele* (Hurda termin) ja õigeusustamisele, vaid lihtsalt kogu ühine elu, Hurda järgi eriti kirku, põllumajanduse ja omavalitsuse vallas. Ent eeltingimus koostööle oli Hurda meelest eestlaste ja lätlaste rahvuslike taotluste tunnustamine ilma mingite reservatsioonideta, kuid seda ei tehtud. Veel 1899. aastal pidi Hurt konstateerima: põhiline vastuolu Balti provintside kohalike rahvuste ja sakslaste vahel tuleneb sellest, et viimased ei tunnista eestlaste ja lätlaste rahvuslikke püüdlusi, vaid töötavad neile põhimõtteliselt vastu, ikka veel vääralt uskudes paratamatusse ümberrahvustamisse, ikka veel arvates, et eesti

⁶⁴ Samas, 17.

⁶⁵ Hurt, J. Hüüdja hääl (Olevik 1894) // Mida rahvamälestustest pidada, 64.

⁶⁶ Hurt, J. Mis lugu rahva mälestustest pidada, 21—23.

⁶⁷ Eesti ärkamisaja tegelaste koosolek 11. septembril 1878, 74.

keel ei peagi talupojaseisusest kaugemale jõudma. Samal ajal, väitis Hurt, on saksa koolide hingusele minek ja vene asutuste rajamine «saksa arengul juured läbi lõiganud», eesti rahvuslik vaimuelu aga tohutult edenenud. See on tormav laine, mida ei saagi peatada.⁶⁸

*

Kokkuvõtvalt võib Hurda rahvusvaadete kohta öelda nõnda: talle oli rahvus inimeste ja nende kultuuri loomulik olemisviis, mida ei saa suvaliselt muuta, või kui, siis ainult erandjuhtumel, eriliselt õnnetute ja ebasoodsate asjaolude kokkulangemisel. Eestlased talle selliseks erandjuhuks polnud. See ei vabastanud aga aktiivsemaid ja haritumaid kohustusest teadlikult oma rahva ja tema kultuuri heaks töötada. Hurt ise nägi oma ülesannet hästi motiveeritud kultuuriprogrammi loomises ja ka praktilises töös selle teostamiseks, mida ta tegi eriti aktiivselt 1870. aastail, jätkas aga 1880. aastaist kuni surmani Peterburis. Tema poolt kogutud rahvaluule on hiigelmõõtmega graniitkivi eesti rahvuskultuuri alusmüüris.

Eelnenud käsitlus kui Hurda vaadete ühe osa esialgne analüüs ei pretendeeri Hurda ja Jakobsoni ammendavale kõrvutusele, mille vajadusest artikli algul juttu oli, ammugi mitte eesti 1860.—80. aastate rahvusliku liikumise kahe suuna võitluse ja nende olemuse uuele käsitusele. Öeldagu siiski järgmist. Tolle aja rahvuslikule liikumisele tagasi vaadates tuleb tõdeda, et tol perioodil domineeris eesti ühiskonnas täiesti selgelt rahvuse kui suure grupi huvi kõigi teiste võimalike gruppide huvide üle. Kõigepealt pidid eestlased vabaks saama, esmajoones oli vaja rahvuse iseolemist, tema eripära ja kultuuri vaba väljaarendamise võimalusi. Samas on täiesti paratamatu ja loomulik, et rahvuse huvist saadi (ja saadakse praegugi) vastavalt oma gruppikuuluvusele, karakterile ja ambitsioonidele, haridusele ja teadmispagasile erinevalt aru, mistõttu tollases eestlaste avaliku elu algfaasis tekkisid (sageli ka ebameeldiva isikliku nüansiga) dramaatilised konfliktid. Ometi on rahva ja ühiskonna edasiminekuks just vaja taotluste ja vaadete erisusi. Eesti tollasele ühiskonnale oli tarvis nii Jakobsoni, kes ägedalt taotles radikaalseid agraar- ja kultuurireforme ja «eesti elu» politiseerimist (milleks küll tingimusi veel polnud), kui ka Hurta, kes targalt ja mõjukalt põhjendas herderlikule rahvusekontseptsioonile toetudes eestlaste ja nende kultuuri õigusi iseolemisele ja säilimisele ühe unikaalse ehitusena, osakesena maailma suurest ja põnevast mitmekesisusest.

⁶⁸ Hurt, J. Kõne pastorite õhtul 1899 // Jakob Hurt. Kõned ja kirjad. Tln., 1989, 76, 77. Hurda selgelt kriitilist suhtumist valitsevasse olukorda ja baltisakslaste taotlustesse kajastab hästi ka hiljuti publitseeritud kõne tema viimastest eluaastast. Vrd.: Laas, M. Ühest J. Hurda tundmatust kirjutisest // Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Tln., 1989, 178—199.

Esitanud J. Kahk

Eesti Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
14. VIII 1989

За ЯНСЕН

ВЗГЛЯДЫ ЯКОБА ХУРТА НА ПОНЯТИЕ «НАЦИЯ» И ЕГО ПРОГРАММА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Пробуждение малых наций Восточной и Центральной Европы в XIX в., в том числе и эстонской, было подготовлено стечением целого ряда объективных процессов — демографических, экономических, социальных и т. д. Но для того, чтобы возможность пробуждения национального самосознания стала реальностью, нужен был и субъективный фактор — активная деятельность патриотов своего отечества, способных увлечь за собой народ-

ные массы, объединить их в национальное движение. В 1860—1880-е годы в Эстонии усиливаются коммуникационные процессы, возникают все новые и новые объединения людей — национально-культурные общества, организуемые активными представителями нарождающейся эстонской интеллигенции. Наиболее выдающимися из них были Якоб Хурт (педагог и пастор) и Карл Роберт Якобсон (педагог и редактор газеты «Сакала»).

Якоб Хурт, больше известный как крупный фольклорист, в 1860—1870-е годы был активным деятелем эстонского национального движения, возглавлял два самых влиятельных организационных центра — Общество эстонских литераторов и Комитет по созданию Александровского училища (народной школы высшего типа) с обучением на родном языке. В спорах с представителями немецкой верхушки, упорно противодействующими эстонскому национальному движению, а также в выступлениях перед эстонской аудиторией Я. Хурт высказывал свои думы о судьбе эстонского народа, о развитии национальной культуры, языка, обычаев.

В середине XIX в. эстонский народ пережил этнический кризис. Вопрос состоял в том, смогут ли эстонцы и латыши, в начале века освободившиеся от крепостничества и вставшие на путь социальной дифференциации, овладения грамотностью и идеями европейского просвещения, сохранить свое национальное своеобразие. Прибалтийские немцы, а также русские националисты типа Николая Погодина и Юрия Самарина видели процесс «цивилизации» коренных народов Прибалтики в ассимиляции их с немецкой или с русской культурой. В ходе социальной дифференциации значительная часть эстонцев и на самом деле германизировалась. В такой ситуации от патриотически настроенной эстонской интеллигенции требовалось точно определить свои позиции по национальному вопросу.

К сожалению, мы до сих пор не имеем целостной картины о мировоззренческих устремлениях и культурной программе Я. Хурта. Правда, в эстонской довоенной литературе некоторые аспекты его деятельности в организациях национального движения рассмотрены довольно подробно (Ф. Туглас, Х. Круус), опубликованы и его речи в 70-х годах (Х. Круус, 1939). В историографии же Советской Эстонии деятели эстонского национального движения представлены главным образом К. Р. Якобсоном, который старался направить это движение в русло политической борьбы и выступал за радикальные реформы. Роль и взгляды Я. Хурта, как оппонента К. Р. Якобсона, часто представлялись упрощенно. Настоящая статья тоже не претендует на восполнение этого пробела, в ней лишь предпринята попытка разобраться в некоторых основных положениях Я. Хурта относительно понятия нации и в его программе развития национальной культуры.

В отличие от К. Р. Якобсона, как «политика-практика», Я. Хурт выступал теоретиком национального вопроса. Он старался выяснить, что такое «нация», какова ее роль в жизни общества и, следовательно, какое будущее может ожидать пробудившийся эстонский народ. При этом нация, в понимании Я. Хурта, есть понятие этнографическое, а не политическое. Следуя идеям немецкого романтизма, и прежде всего идеям И. Г. Гердера, Я. Хурт видел в каждой нации уникальный организм, созданный богом. Этому организму присущи такие устойчивые элементы, как общий язык, характер, образ мыслей, обычаи. Политические условия Я. Хурт признавал хотя и важными для существования нации, но не определяющими. Истинное достоинство и могущество нации заключается, по его мнению, в достижении не политической или военной мощи, а духовных, т. е. культурных ценностей.

Аполитичная на первый взгляд концепция Хурта имела для того времени вполне определенное политическое значение. В дискуссиях со своими немецкими оппонентами-клерикалами Я. Хурт подчеркивал, что существование различных наций — это правомерное явление, соответствующее естественному, созданному богом мировому порядку, который человек не в праве, да и не в состоянии изменить. На исторических примерах (судьбах евреев, басков, сорбов и др.) Я. Хурт доказывал, что малые народы способны не только выстоять под натиском производства и насилия, но и сохранить при этом свое национальное лицо. Что касается эстонцев, то Я. Хурт видел в них этнос с упорным характером, быстро растущим уровнем культуры и уже пробудившимся национальным самосознанием. Такой народ будет жить и развиваться. Свой национальный оптимизм он связывал и с демографическим фактором, считая, что немецкая верхушка — это лишь ничтожная часть населения, а русские никогда не пойдут на колонизацию прибалтийских губерний. Кстати, как и все другие деятели эстонского национального движения того времени, Я. Хурт верил в здравый смысл и доброжелательность царского правительства.

Я. Хурт как лидер и активный участник национального движения видел свою основную миссию в культурной деятельности. Его главной заслугой является разработка обширной программы развития национальной культуры, оказавшей большое влияние на развитие общественной мысли в Эстонии. Во-первых, эта программа предусматривала формирование сильной интеллигенции, способной на плодотворную и творческую деятельность на пользу своему народу. Будучи патриотом родного края, Я. Хурт страстно осуждал в своих выступлениях добровольную германизацию эстонцев. Во-вторых, в программе проводилась мысль об определяющем значении родного языка обучения для нравственного и интеллектуального развития ребенка. Я. Хурту принадлежит идея создания т. н. уездных школ с эстонским языком обучения, близких по учебному плану к среднеобразовательным учебным заведениям. Возможности же открытия эстонской

гимназии или эстонского университета он еще не видел, хотя выступал за радикальные реформы в просвещении и за создание условий для эстонцев в получении современного образования. В-третьих, программа Хурта предусматривала расширение сферы функционирования и социальных прав эстонского языка. По его мнению, каждый чиновник любого административного учреждения был обязан хорошо владеть языком коренного населения. В-четвертых, в программе говорилось о дальнейшем развитии литературы и журналистики на эстонском языке, о создании культурных обществ, певческих хоров, театральных кружков, одним словом, всего того, без чего не существует ни одно цивилизованное европейское общество. И, наконец, с юности увлекавшийся собиранием фольклора и изучением языка, Я. Хурт уделил особое внимание в своей программе развитию эстонской фольклористики, этнографии и лингвистики. Он подчеркивал важность глубокого, комплексного исследования всех пластов народной культуры, которая по его мнению, должна продолжить свою жизнь и в новых условиях.

Я. Хурт сам многое сделал для реализации своей программы. Его концепция нации, основанная на идеях Гердера, внесла значительный вклад в развитие общественной мысли в Эстонии. В историю же Я. Хурт вошел как создатель огромной коллекции фольклора и языка, которая стала сокровищницей эстонской национальной культуры.

*Институт истории
Академии наук Эстонии*

Поступила в редакцию
14/VIII 1989

Ea JANSEN

ON JAKOB HURT'S CONCEPT OF NATION AND HIS CULTURAL PROGRAMME

The national awakening of Estonians — much the same as the awakening of other small peoples of Eastern and Central Europe in the 19th century — occurred as an inevitable result of the interplay of various demographic, economic and social factors. Yet these factors would not have led to the awakening of the masses of the peoples without the determined activities of the intellectuals — the leading patriots. The national awakening — similar to any other cultural change — is actually a process of communication, characterized by the emergence of communicative groups with the most brilliant personalities in the lead. It was the case in Estonia in the 1860s—80s, when ever new formal or informal national associations and a whole swarm of young patriots emerged. The most prominent among them were Jakob Hurt and Carl Robert Jakobson. Jakob Hurt was first of all a great folklorist, but he was also the head of the two main national organizations in the 1870s — “Eesti Kirjameeste Selts” (“The Society of Estonian Literati”) and the so-called Estonian Alexander School organizations (an association for the foundation of a higher Estonian folk school). Hurt as the leader of the Estonian national movement inevitably had to make public his ideas about the Estonian nation, its culture and perspectives. It was an urgent task because in the middle of the last century the Estonians (and Latvians) were evidently in a status of ethnical crisis. The question was whether the indigenous population of the Baltic provinces in the situation of a big social change and the spread of European education and literacy could preserve their old ethnical identity. To the Baltic-German and also a part of Russian intellectuals it seemed most natural that the “aborigenes” would join the developed cultural system of local Germans or neighbouring Russia.

In the Estonian pre-war historical literature the role of Hurt in the national organizations, mentioned above, is quite thoroughly studied by Friedebert Tuglas and Hans Kruus; the latter also published (1939) Hurt's speeches and articles on national question from the 1870s. But a comprehensive study of Hurt's views is still lacking. In the Estonian post-war historical literature Hurt as the national leader was overshadowed by Jakobson, who voiced for radical reforms and tried to become a political leader. In the present paper an attempt has been made to briefly analyse the main traits of Hurt's concept of nation and his cultural programme from a contemporary point of view.

Comparing once more Jakobson and Hurt, the author points out that according to the Hans Kohn's well-known dichotomy Jakobson's views evidently represent the so-called political nationalism, Hurt's — the cultural-linguistic nationalism. He himself had declared that his concept of nation was not a political, but an ethnographical one. Deeply influenced by German romanticism and particularly by J. G. Herder, Hurt regarded every nationality as a unique organism with divinely inspired traits such as language, spirit, character and customs (Toivo U. Raun's brief characterization). Consequently, however important, the political conditions do not, by Hurt, constitute a nation and its real greatness does not lie in political or military might, but in spiritual development.

Seemingly “unpolitical”, Hurt's concept, anyhow, did not lack a deep political sense. By him the existence of different nationalities belonged to the divine order of the world that could not be changed deliberately. With the help of several historical examples (such as the fate of the Jews, Basks, Sorbs, etc.) Hurt pointed out the endurance of

even the smallest nations in the most unfavourable conditions. Suppression and force only provokes resistance. Hurt regarded the Estonians as an already well-developed ethnos, endowed with a stubborn character, a prospering cultural life, a rich ancient culture and an already awakened feeling of national identity. Although he was concerned about the continuous process of voluntary assimilation (germanization) of a part of Estonians making social career, he nevertheless was deeply convinced that the Estonians as an ethnos would survive. One of his main arguments in favour was the demographical factor — the thin strata of Germans was never able to suffocate the Estonian majority and the Russians had no tendency to colonize Baltic areas. Like all the Estonian patriots of the 19th century, Hurt believed in the common sense and goodwill of the Russian central government. In the practical russification in the 1880s—1890s he saw first of all a blow to the German education. His national optimism did not leave him.

The logical consequence of Hurt's ideas presented above was that he regarded his mission to be the enhancement of Estonian culture. He drew up a programme for the development of national culture that was systematic and quite well motivated. One of his main ideas was the establishment of a strong national intelligentsia of a patriotic turn of mind, eager for cultural work among their people. With all his patriotic enthusiasm and persuasive force he condemned in his public speeches the continuing tendency for germanization among his fellow Estonians. Hurt presented a thorough and convincing motivation for the importance of the instruction in mother tongue, its educative and moral values for every child. A new idea by Hurt was the foundation of the so-called district schools, which were actually meant to be something like lower secondary schools for Estonians. Hurt did not visualize the possibility of an Estonian gymnasium or university yet, but he admitted that it could be the case in future. Voicing for Estonian as a subject of instruction in German gymnasiums, Hurt actually defended one of the basic ideas of his cultural programme — the widening of the actual functioning as well as the social rights of the Estonian language. He considered language as the mirror of people's total life and the crucial factor of the national survival in general.

To Hurt's cultural programme also belonged the advancement of the Estonian national literature and the press, voluntary cultural societies, amateur chorus-singing, theatrical performances, etc., that is, all these phenomena that were characteristic to the new popular culture of the 19th century Europe, spreading now among the Estonians, too. And finally. Going in already in his youth for folkloristic and linguistic studies, he stressed the need of the advancement of national humanities — the importance of a wide-scale investigation of the Estonian language and the whole heritage of the old folk culture. Hurt's idea that there should be Professor's Chair at Tartu University for the study of Estonian and Finno-Ugric languages and culture was not accepted.

Hurt himself contributed much to the implementation of his programme into practice by his various activities. His main practical contribution, however, is the huge collection of Estonian folklores and dialects, one of the milestones of Estonian national culture. But we must not forget or underestimate his theoretical contribution, first of all his application of the Herderian concept of nationality for the motivation of the right of existence of the ethnos of Estonians as a unique structure, a part of the endless variety of the world.

*Estonian Academy of Sciences,
Institute of History*

Received
Aug. 14, 1989